

УРОШ ШУВАКОВИЋ

МЕТОД ИСПИТИВАЊА И МОГУЋНОСТИ ЊЕГОВЕ ПРИМЕНЕ У ПРОУЧАВАЊУ ПОЛИТИЧКИХ СТАВОВА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА КОЈЕ СУ ДЕЛОВАЛЕ ПРЕ ШЕСТ И ВИШЕ ДЕЦЕНИЈА¹

Айспиракџи. Метод испитивања у истраживању политичких ставова политичких партија је поуздан метод прикупљања података, поузданих и продубљених, о политичким ставовима испитаника. Карактеристика овог метода је постојање вербалне провокације коју врши испитивач и на коју испитаник реагује. Технике које се примењују у оквиру овога метода су: научни интервју, научна анкета и научни тест. Приликом проучавања политичких ставова политичких партија које су деловале у прошлости, посебно уколико је од њиховог деловања протекло више од седамдесет година, примена овог научног метода има знатна ограничења, међу којима је свакако најзначајније смањивање броја потенцијалних испитаника, посебно смањивање или, чак, непостојање испитаника који би могли да пруже квалитетне и компетентне податке, јер најпоузданије податке могу да дају управо чланови руководства политичких партија чији су политички ставови предмет истраживања. У таквим ситуацијама, уколико је уопште могуће спровести научни интервју, то се обавља само на малом броју испитаника, а какав ће бити квалитет добијених података унапред је тешко прогнозировать. Остале технике испитивања, с обзиром на потенцијално мали број испитаника и на предмет интересовања, нису подобне и потребне. У таквим ситуацијама оправданије је предност дати некој другој техници прикупљања података, првенствено анализи садржаја докумената или биографском методу.

Кључне речи. Научни метод, испитивање, политичке партије, политички ставови, анализа садржаја документа, биографски метод, ограничења испитивања

¹ Овај рад настао је као резултат учешћа аутора у реализацији научног пројекта „Парламентарне политичке странке у Краљевини СХС — Југославији 1918–1941. године“, евиденциони број 147046Д, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

Уводне напомене

У научним, политиколошким и полит-социолошким истраживањима могућа је примена различитих метода прикупљања података. Ипак, неке од њих су примерије за проучавање једних појава, док су остале прихватљивије за проучавање неких других.

Када је реч о проучавању политичких партија, могућа је примена различитих метода прикупљања података, а избор метода зависи од тога шта се проучава. Политичке партије су врло сложене друштвене појаве, тако да није могуће изабрати једну методу прикупљања података и рећи да је она најадекватнија. Да би се добили најпрецизнији резултати, неопходно је у проучавању политичких партија комбиновати више метода прикупљања података.

Карактеристике метода испитивања

Испитивање је такав начин прикупљања података од других субјеката (испитаника) код кога се вербалном провокацијом (питањем) изазива вербална реакција (одговор).

Академик Михаило Марковић, узимајући у обзир однос између језика и људске психе, сматра да је „језик инструмент објективног друштвеног изражавања наших субјективних мисли, осећања, жеља итд. Из тога следи да је један од најважнијих објективних искуствених извора за проучавање менталних процеса у једном субјекту — његово вербално понашање... Далеко најсигурнији индикатор мисли је језик“.²

Битна одредба овог научног метода јесте „вербална провокација“. Наиме, реч је о таквом научном методу истраживања у коме истраживач, користећи се вербалном провокацијом, изазива вербалну реакцију испитаника. Па чак и када испитивач својом вербалном провокацијом успе да изазове не само вербалну, већ и неку другу реакцију (гримаса, покрет, атaк на испитивача), или ако чак изостане вербална, а уследи друга врста реакције, то не мора нужно значити да је испитивач остао ускраћен за одговор. Напротив.

Дакле, оно што разликује овај научни метод од других научних метода истраживања, оно што је *differentia specifica*, јесте постојање вербалне провокације, односно упитног исказа.

У вези са одређењем појма испитивања нужно је учинити следеће напомене.

Прво, један број истраживача у дефинисање појма *испитивање* уноси појам *стварности*, наглашавајући да се применом овог метода долази до „искуствених обавештења о стварности“.³ Проблем је у томе што се појам *стварности* може схватати и врло уско, на пример, у значењу садашњости, и врло широко, у смислу реалности уопште која би, свакако, поред садашњости обухватила и прошлост; потом,

² Види: Михаило Марковић: *Дијалектичка теорија значења. Језичко значење*, Изабрана дела, књига 2, БИГЗ, Генес-С штампа, Просвета, СКЗ, Београд, 1994, стр. 419–458.

³ Тако поступа и Славомир Милосављевић у наведеном раду: *Политичка акција*, стр. 123.

могућа је разлика између материјалне и духовне стварности итд. Редукција појма стварност само на садашњост би била погубна, јер би онемогућила примену метода испитивања на појаве у прошлости. Изучавање политичких ставова из прошлости ионако је ограничено објективним околностима о којима је било више речи у уводу овог рада. Из тог разлога сматрамо да би термин *стварности* требало избећи или макар нагласити да се он схвата у најширем значењу.

Друго, често се наглашава да се код примене испитивања долази до „искуствених обавештења“ путем којих испитаник саопштава „своје искуство“.⁴ Међутим, приликом примене испитивања добијају се одговори који не морају нужно бити засновани на сопственом, испитаниковом искуству. „Приликом истраживања ставова испитаник путем вербалног исказа испитивачу саопштава став који се може формирати на основу властитог искуства, на основу искуства других људи или став који се не може сматрати искуственим“⁵.

Треће, иако сви аутори суштински узимају у разматрање метод испитивања, не користе га сви у истом значењу. Тако неки од њих третирају анкету и интервју као одвојене методе прикупљања података, на пример професори Мирослав Печујлић и Владимир Милић, сматрајући при том да је реч о „сличним научним процедурама“.⁶ Професор др Војин Милић пак пише о „разговору и упитнику“⁷, не уочавајући да упитник не може бити ни метод ни техника, већ просто научни инструмент за спровођење анкете или чак и интервјуа, уколико се ради о усмереном интервјуу. Према нашем ставу, испитивање је јединствен метод истраживања са карактеристикама које смо навели, а који има своје три технике прикупљања података. Оне се међусобно разликују, али постоји код свих њих оно што је основна карактеристика овог метода, а то је вербална провокација.

У примени овог метода могу се разликовати следеће технике научног испитивања:

- научни интервју,
- научна анкета,
- тест.

„Под научним разговором (или интервјуом) се подразумева свако прикупљање података путем говорног општења с циљем да се добијена обавештења употребе у научне сврхе“.⁸ Реч је о непосредном, по правилу усменом⁹ контакту испитивача (интервјуера) и испитаника у коме испитивач, уз изврстан степен слободе, поставља

⁴ Исто.

⁵ Урош Шуваковић: *Испитивање политичких ставова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000, стр. 71.

⁶ Мирослав Печујлић, Владимир Милић: *Методологија друштвених наука*, НИУ „Службени лист СФРЈ“, Београд, 1991, стр. 223.

⁷ Војин Милић: *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.

⁸ Исто, стр. 478.

⁹ Види Радомир Д. Лукић: *Основи социологије*, Сабрана дела, књига 6, Завод за уџбенике и наставна средства, БИГЗ, Београд, 1995, стр. 75–78.

питања на која испитаник одговара. Овде је веома важно уочити разлику између научног интервјуа и неког другог интервјуа, а она се огледа у томе да се научни интервју врши „с циљем да се добијена обавештења употребе у научне сврхе“. Зашто је важна ова разлика? Најпре, постоје различите врсте интервјуа: рецимо, новинарски интервју, потом интервју који се обавља ради пријема у радни однос, потом онај који се обавља ради пријема у политичку странку (где је то предвиђено страначким статутима) или неку другу организацију итд. Дакле, научни интервју се обавља с циљем да се добију научно употребљиви подаци. То подразумева постојање концепта истраживања, научне замисли, затим научне обучености онога ко врши испитивање у целини, адекватне припремљености самог интервјуера итд. Питања која се постављају, независно од типа интервјуа, имају сврху да измаме одговоре на основу којих ће се доћи до научно релевантних података који ће бити од помоћи у даљем истраживању. Све то није случај код новинарског интервјуа или интервјуа за пријем на посао или у партију. Ти интервјуи дају се у друге сврхе, различите од научних. Ипак, и такви интервјуи могу да се искористе у научним истраживањима, уз напомену која се не сме губити из вида — да у те сврхе нису настали. Могуће је, дакле, новинарски интервју користити као извор одакле се прикупљају подаци, али ту онда неће бити речи о примени метода научног испитивања, већ о примени метода квантитативне или квалитативне анализе садржаја документа или, у неким случајевима, о примени биографског метода.¹⁰ И овде, очигледно, долазимо до сазнања о извесном преклапању ових метода прикупљања података. У све три методе се о аутору, његовим ставовима, догађајима итд. не сазнаје непосредно — чулним опажањем, као што је посматрање, већ посредно — путем ауторовог исказа. Међутим, разлика између ових метода постоји и огледа се у томе што је у случају испитивања тај исказ реакција на постојање директног упитног исказа, вербалне провокације, док код анализе садржаја документа та вербална провокација не постоји. Код биографске методе пак специфичан је извор података. То су лични документи који могу бити службени — полицијски, црквени, они који сведоче о припадности партијама, организацијама и сл., и приватни, тј. они чији је стваралац јединица истраживања. Код ове друге врсте докумената могу се разликовати: а) писма, б) аутобиографије, в) дневници. У сва три случаја реч је о вербалним исказима особе чије ставове применом биографске методе истражујемо на основу личних докумената. Ствар се, међутим, компликује уколико су аутобиографије настале по наруџбини, јер су у тим случајевима оне углавном усмераване одређеним упутствима и захтевима издавача, који су, опет, најчешће диктирани захтевима тржишта. Ту се онда такви типови аутобиографија приближавају тзв. неусмереном интервјуу, па смо опет на терену примене испитивања.

Када је реч о научној анкети као другој техници метода испитивања, њена продорност је знатно мања он научног интервјуа. Специфичност анкете јесте у по-

¹⁰ Интервју неког појединца, на пример, приликом његовог пријема у партију или на посао, који је пронађен у партијској архиви, представља лични документ тог појединца и њега је могуће користити као извор података у примени биографског метода.

стојању упитника са формулисаним питањима која се постављају испитанику; у стандардизованим анкетама понуђени су и разни модалитети одговора, док су код нестандардизованих анкета модалитети одговора или потпуно изостављени или само оквирно дати, „што у условима добро одабраног узорка, компетентних и писмених испитаника даје овим анкетама много већу продорност него што је имају стандардизоване анкете“.¹¹ Главна предност анкета је у томе што омогућују већи захват у испитивању. Могуће је, наиме, у релативно кратком временском року испитати релативно велики узорак, што није случај са научним интервјуима.

Тест се, углавном, и не посматра као посебна техника испитивања, већ као нека подврста анкете. Он представља систем задатака које испитаник треба да реши у одређеном времену и простору, по унапред утврђеном начину и условима. Не могу се све врсте тестова сврстати у метод испитивања, али се сигурно тестови који истражују знање, идејну опредељеност, политичке ставове и слично могу сматрати техником испитивања. „Тест се користи да би се сазнало колико је од онога што је дефинисано као право решење, став, знање, вредност итд. у свести испитаника и колике су његове способности да то искаже, интерпретира и употреби“.¹² Оно што разликује тест у односу на остале технике испитивања „јесте постојање упитног исказа (вербалне провокације) у форми задатка који испитаник треба да реши или савлада“.¹³

Појам и специфичности политичких ставова

Политички став јесте социјални став чији је садржај предмета, односно објекта у вези са сфером политичког. Реч је о ставовима далеко веће сложености у односу на остале ставове.

Differentia specifica политичког у односу на друге ставове је у томе да је његов предмет елемент политичког процеса, што укључује потребе, интересе и могућности њиховог задовољења, предузете поступке, субјекте политичке акције итд. При том, политички став се може односити на сва три времена.

Дакле, потпуно је јасно да је политички став онај став чији се предмет и садржај односе на политику и политичко. Специфична основа овог става јесте интересна, вредносна и идеолошка заснованост. Значајна је и његова „интелектуална димензија“, која је првенствено у вези са уверењима, веровањима, празноверјима и улогом вредности као искључивог, претежног или делимичног основа става. Ово је значајно из разлога што баш ова димензија омогућује дејство „идеологије“ као средства социјализације и политизације.

Објективни социјално-класни положај појединца у друштву битан је као основа за формирање политичког става. То не значи да је политички став детерми-

¹¹ Урош Шуваковић: исто, стр. 111.

¹² Славомир Милосављевић: *Испитивање политичких појава*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Центар за омладину и пионире, Београд, 1980, стр. 178–179.

¹³ Урош Шуваковић: исто, стр. 112.

нисан социјално-класним положајем, већ значи да социјално-класни положај утиче на формирање политичког става. Нису сви радници комунисти или социјалисти, али велики број комуниста и социјалиста јесте „регрутован“ из радничких средина.

Указујући на то да у сваком ставу, па према томе и у политичком, имамо спре-гу когнитивног, конативног и емотивног, треба имати у виду да овај последњи кон-ститутивни елемент има нарочито битну улогу у формирању политичких ставова. Уопште, мислим да се с правом може рећи да се код формирања и „трајања“ поли-тичких ставова одвија стална борба на једној страни емотивног и ирационалног, а на другој страни рационалног. Шта ће превладати у тој бици зависи умногоме од си-туације и саме личности, ако је реч о политичком ставу појединца.

Специфичност политичког става је, дакле, у томе да је његов предмет политика и политичко, док његови објекти могу бити: а) политика посматрана у глобалу, б) временски, територијални или функционални (подручја и предмети) сегменти поли-тике, в) субјекти политичког процеса, г) циљеви политике, д) резултати политике.

Специфичност политичког става је и у томе да он представља однос према оп-штим и појединачним интересима и потребама.

Усмереност и интензитет политичког става су наглашени. Треба имати у виду да су, са становишта истраживања политичке активности, најбитнији основи и циље-ви политике, па тек онда остали објекти, управо због тога што су политички ставови баш овим сегментима политике повезани са потребама и интересима субјеката.

За политички став је значајан однос између акционе (конативне), когнитивне и емотивне компоненте.

Акциона (конативна) компонента битно утиче и подстиче политичку активност — акцију као резултат политичког става. За политичку акцију је, како истиче др Ми-лосављевић, неопходно остварити стабилност¹⁴ између когнитивне и емотивне ком-поненте, с једне, и конативне компоненте, с друге стране, и то у следећим спрегама:

„(1) Когнитивна и емотивна компонента су позитивно одређене према циље-вима политичке акције и акције у целини;

— Конативна компонента је довољно снажна да носиоца става учини активи-стом или следбеником (активним учесником) у акцији (вербалним или стварним понашањем подржава акцију),

(2) Когнитивна и емотивна компонента су негативно одређене према акцији и циљевима акције;

— Конативна компонента није довољна да би довела до вербалног и стварног понашања, које би значило супротстављање акцији, односно до различитих облика контраакције“.¹⁵

¹⁴ Стабилност става је ужи појам од трајности става. Стабилност подразумева однос између компонената става.

¹⁵ Славомир Милосављевић: *Политичка акција — методолошки проблеми емпиријског истра-живања политичке активности — акције у самоуправном друштву*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1977, стр. 186.

Сазнавање и познавање ових односа унутар политичког става битно је због избора средстава политичког деловања и начина њихове примене. Некад је потребно деловати на све компоненте става, некада само на емотивну, а најчешће, када је у питању политичка активност, на развијање и јачање или пак на сузбијање и слабљење конативне компоненте.

Осим о чистом политичком ставу, можемо говорити и о неполитичком ставу са мешовитим и прелазним садржајем. Ради се, наиме, о оним ставовима који немају првенствено политичку димензију, али у одређеној ситуацији могу имати и политички значај. На пример, став да школство треба да буде опште и бесплатно јесте социјални став. Међутим, тај став има и политички значај зато што он у идеолошком смислу припада традиционалним левичарским захтевима и зато што постављање тог захтева у оним друштвима у којима школство није свеопште и бесплатно представља у суштини захтев за одређеним концесијама и реформама од стране актуелне власти, што му даје и политички садржај. Исто тако, треба имати у виду да су многе демонстрације и код нас и у свету отпочињале са захтевима (ставовима) који нису били политичког карактера, већ махом социјалног, да би се касније трансформисали у сасвим јасне политичке захтеве, односно политичке ставове на којима су се темељили читави политички покрети. Рецимо, став предратне КПЈ о нерешеном социјалном питању у Краљевини Југославији био је, заправо, само један од елемената који је служио за потпуно негирање и саме идеје стварања југословенске државе, уз идеолошку, коминтерновску тврдњу да је реч о великосрпској творевини.

Имајући наведено у виду, приликом истраживања политичких ставова не треба занемаривати ни неполитичке ставове са мешовитим и прелазним садржајем. Њихов стварни садржај потребно је разумевати имајући у виду конкретну ситуацију, средину и контекст, како би се прикривени политички садржај открио и разумео.

Политички субјект и политички став

Политички субјект јесте носилац политичког става. Нема става без његовог носиоца.

Носилац политичког става — субјект може бити појединац или колективитет.

Носилац политичког става није само политички субјект, већ је он и носилац одговарајуће политичке активности — акције која је на том или тим политичким ставовима базирана.

Поједини аутори наглашавају да ће се сваком анализом политичке акције утврдити да у њој учествују „вође и вођени, добровољно опредељени и принуђени, колективни и индивидуални, официјелни и спонтани, легални и илегални, легитимни и нелегитимни, организовани и неорганизовани, активни и пасивни учесници у акцији“.¹⁶ Сви су они политички субјекти, тј. носиоци политичких ставова.

Са аспекта улоге у политичкој активности субјеката политичких ставова могу се разликовати:

¹⁶ Славомир Милосављевић: *Политичка акција...*

- акционо језгро,
- активисти — носиоци политичке активности — акције,
- следбеници,
- учесници — корисници конкретне политичке активности — акције,
- контраактивисти.

Указујемо на то да, и када је реч о контраактивистима, постоји њихово структурирање и хијерархија, која је идентична са структуром и хијерархијом активиста — субјеката политичке активности, све то, наравно, уколико је реч о субјектима који су им у целини интересно и акционо супротстављени, па су тако „страна у сукобу“. Међутим, постоји и друга врста контраактивиста који се критички односе само према одређеним димензијама политичке активности — акције, њеним својствима и субјектима. При том као допунски критеријум за сврставање таквих субјеката у ред контраактивиста морамо узети основ и циљ критике: ако је то замена основног интереса и давање примата неком другом, реч је о контраактивисти. Међутим, уколико је критика, ма како брзоталасна била, усмерена на успешније спровођење политичке активности — акције, ту онда није реч о контраактивистима. Исто тако, и тзв. савезници могу чинити посебну групу контраактивиста. Такве примере имамо онда када се они прикључују одређеној политичкој акцији на основу неког негативног интереса, рецимо када је потребно уклонити неку препреку за извршење неке промене. Њихов интерес, по правилу, није идентичан у изграђивању прилика после отклањања препреке и стога долази у различитим фазама акције до смењивања савезништва и сукобљавања (контраакције). Веома добар пример за овакве ситуације јесу тзв. „техничке изборне коалиције“, које у ствари нису коалиције за, већ коалиције против неког политичког субјекта — учесника избора. Оне често окупљају политичке партије потпуно различитих политичких опредељења (републиканци и монархисти у истој коалицији, националисти и мондијалисти итд.), очекујући да ће тако освојити механички збир гласова својих присталица на изборима, самим тим и скупштинску већину. Ако и освоје ту скупштинску већину, прва озбиљнија препрека неминовно доводи до распада коалиције, свађа и сукоба, и то управо због различитости интереса која је наступила након отклањања првобитне препреке.

Пошто смо се дотакли техничких изборних коалиција, стигемо и до колективних политичких субјеката. Међу њима једну од најзначајнијих улога имају политичке партије, мада не треба изгубити из вида да, као последица процеса глобализације, и улога неких других политичких субјеката снажи. Овде, пре свега, на уму имамо улогу међународних организација, како јавних, тако и приватних, невладиних организација и транснационалних компанија.

Са аспекта носилаца улога у оквиру политичких странака могуће је разликовати:

- а) лидера и најуже партијско руководство,
- б) активисте, језгро партијског окупљања на различитим нивоима организовања,
- в) партијско чланство,
- г) партијске симпатизере и
- д) партијске гласаче.

Треба подвући да функције, надлежности, овлашћења и одговорности политичких субјеката јесу чинилац формирања и манифестовања политичких ставова и односа према политичким ставовима. Извесно је да политички став политичког субјекта који је вођа или члан најужег партијског руководства неке странке битно утиче на формирање политичких ставова читаве партије као колективног политичког субјекта и чланова те партије и грађана као индивидуалних политичких субјеката.

Постоји директна узрочно-последична веза између положаја и функције политичког субјекта и значаја политичког става. Политички ставови које као политички субјекти износе лидери политичких партија, првенствено парламентарних, највиши државни функционери, вође највећих синдиката итд. имају највећи политички значај. Тај значај се, пре свега, базира на стварној и потенцијалној политичкој снази и утицају у спровођењу политичке активности — акције на основу изнетих политичких ставова.

Све ово је значајно са аспекта пројектовања испитивања, односно опредељивања за технику прикупљања података, питања итд. Извесно је да, ако се, на пример, врши испитивање актуелних ставова политичких партија у вези са решавањем питања на Косову и Метохији, то може да се учини интервјуисањем лидера или чланова најужих руководства парламентарних политичких партија, где ће они на сасвим репрезентативан начин изнети ставове својих партија, а тиме и показати различитости у политичким ставовима на парламентарној сцени Србије. Уколико би се, супротно овоме, извршило интервјуисање по једног члана сваке од ових партија, њихови ставови вероватно не би верно приказали ни ставове њихових партија, а камоли грађана наше земље. Наравно, могуће би било применити и технику анкетирања на већем, репрезентативном узорку; извесно је да би ти резултати били у доброј мери другачији него резултати добијени применом технике интервјуисања по једног члана сваке, на пример, парламентарне партије.

Политички ставови имају различите предмете.

Предмет (објекат) политичког става може бити општи, глобални, целовит или парцијални, те појединачни предмет политичког става.

Општи предмет политичког става може бити, рецимо, политика, држава, странка, политички циљеви и односи у друштвено-политичком уређењу итд.

Парцијални предмети у политичким ставовима могу бити, на пример, питања конкретних кадровских решења за одређена постављења, одређене дневно-политичке акције и сл.

Када је реч о истом политичком субјекту, по правилу, постоји одређени степен кохерентности ставова чији су објекти општи предмет и појединачни предмет.

Порука је нужан саставни део политичког става. Она је сложена јер изражава односе према компонентама предмета и садржају става, као и интензитет и усмереност става.

У вези са поруком става важно је имати у виду адресате става. Исти политички субјекти упућују различите политичке поруке различитим адресатима. У току изборних кампања, када се политичари труде да оставе што бољи утисак на дома-

ће изборно тело, нарочито је карактеристично да су изборне поруке често популистичке природе и да не одражавају истински став одређеног политичког субјекта. Та разлика је посебно уочљива у случајевима када су адресати поруке домаћа јавност и инострана јавност. Чест је случај у политичкој пракси да се домаћој јавности пошаље једна политичка порука, изражена кроз став неког страначког лидера, а да се, затим, дипломатским каналима иностранству шаље „објашњење“ које у суштини представља негацију поруке намењене у „домаће сврхе“.

„Политичко опредељење подразумева општи однос према укупности друштвеног положаја у прошлости, садашњости и будућности. То је укупан однос према реалности, који се заснива на материјалним и социјалним компонентама и на свести о њима, при чему вредносно-оријентациони систем има велики значај као критеријум и мерило вредновања.

Истраживање политичког опредељења шире је од истраживања ставова. Оно укључује и политичке ставове, али и политичка уверења, идеје, и нарочито оријентационе вредности (посебно моралне и етичке, које су нужни садржај сваке идеологије)“.¹⁷

Јасно је, дакле, да, када одређујемо појам политичког опредељења, морамо знати да је реч о релативно стабилном скупу претежно сагласних вредносних ставова, вредносних и практичних оријентација и понашања у вези са политиком.

У дневнополитичкој пракси опредељења се врше за или против. Међутим, став се не може посматрати црно-бело. Нема апсолутних опредељења (апсолутно позитивних или апсолутно негативних) према свим чиниоцима једне политике. Може се говорити о претежно позитивним или претежно негативним политичким опредељењима, при чему је за квалификацију битна опредељеност према основним и најзначајнијим циљевима и вредностима одређене политике.

Политичка опредељења су конституисана из вредносно-оријентационог система, политичких уверења и веровања и политичких ставова. Политичка уверења јесу специфична врста политичких ставова код којих је наглашена сазнајна компонента. Уверљивост аргументације је нужни чинилац те компоненте. За разлику од уверења, политичка веровања се базирају на претпоставци да аргументи постоје и изведена су на основу индиректних доказа, веровања и ставова.

Између општег политичког опредељења и опредељења у посебним и појединачним политичким ставовима постоји релативно сагласје. Опредељења у посебним и појединачним ставовима су мање-више сагласна са општим политичким опредељењима. Међутим, неконзистентност и несагласност не само да нису искључени, већ су готово уобичајени. Таква одступања од општег политичког опредељења приликом његове „конкретизације“ у посебним и појединачним политичким ставовима временом могу довести до еволуције, ревизије и потпуне промене општег политичког опредељења.

¹⁷ Славомир Милосављевић: *Политичка акција — методолошки проблеми емпијског истраживања политичке активности — акције у самоуправном друштву*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1977, стр. 189.

Форме изражавања политичких ставова

Политички ставови се изражавају кроз стандардне форме изражавања ставова: лично — непосредно, посредно, усмено, писмено, ликовно, звуком, материјалном творевином, чином, гримасом, покретом итд.

Ставови се могу изразити као питања, предлози, молбе, захтеви, жалбе, задовољство, незадовољство, изјашњавање, критика, ангажовање чињењем одређених поступака, уздржавањем од било ког манифестног става итд.

Није сваком ставу, у свакој ситуацији, адекватан сваки начин његовог изражавања. Садржина става, објект става и однос компоненти става играју битну улогу у избору начина изражавања става.

Када је реч о политичким ставовима, постоје специфичне форме њиховог изражавања. Они се изражавају кроз јавна политичка иступања и кроз неполитичка иступања, кроз политичка и правна документа, медијским наступима, неформалним исказима. Од политичких и правних докумената кроз које се изражавају политички ставови треба поменути уставе, законе, статуте, декларације, прокламације, резолуције, манифесте, прогласе, програме, меморандуме, тзв. „беле књиге“, споразуме, уговоре, договоре, закључке, ставове, одлуке, инструкције, упутства, осврте, тезе, критике, полемике, изјаве, интервјуе итд.

Приликом проучавања политичких ставова политичких партија сусрећемо се, практично, са свим овим формама њиховог изражавања. Неке од наведених форми су, свакако, карактеристичније за друге политичке субјекте, каква је ситуација, на пример, са уставима и законима, који су као форма изражавања (и) политичког става карактеристични пре свега за државу као политички субјект. Међутим, уколико се имају у виду пре свега једностраначки системи, и ове две форме се могу сматрати формом изражавања политичких ставова оне политичке партије која има монопол над влашћу. У вишестранају су пре свега устав, али и закони, путем одвијања процеса креације глобалних друштвених циљева такође резултат одређених политичких ставова различитих политичких субјеката, при чему политички ставови политичких партија имају значајну улогу.

Политички став као предмет истраживања

Политички став је један изузетно сложен друштвени реалитет и веома комплексан предмет истраживања. Та комплексност произлази првенствено из онога што је *differentia specifica* политичког у односу на друге ставове: предмет ових ставова јесте политика и политичко.

Један од проблема са којим се сусрећемо у току истраживања политичких ставова јесте проблем идентификације политичког става, неполитичког става и става са политичким значењем. Ради се, наиме, о томе да неки ставови, индивидуални или колективни, немају политичко значење или се бар оно не може распознати уколико се не познаје ситуација и контекст у коме су изречени. Дакле, да би се открио њихов политички

садржај, мора се познавати ситуација и контекст, о чему је напред било речи. На пример, став: „ми праштамо, али не заборављамо“ нема никакаво политичко значење, на први поглед. Међутим, када се зна да је тај став изрекао српски патријарх Герман и да га је изрекао баш у Јасеновцу, приликом освећења православне цркве, онда је јасно да такав став има и те какво политичко значење и јасну политичку поруку.

Проблем такође постоји и у идентификовању и разликовању између формално израженог и стварног политичког става. Често се дешава да формално изражени став није истовремено и стварни политички став субјекта који га је изрекао. До таквог несагласја често долази у мутним и турбулентним временима, када се стварни политички став привремено „жртвује“ у користи неког формално израженог, а зарад постизања одређених ефеката, циљева и конкретних интереса. То, наравно, не значи одступање субјекта од сопственог стварног политичког става, већ више процену „коњуктуре“ његовог изношења, одлагање његовог обелодањивања „за боља времена“ по процени субјекта.

Политички став је истовремено и узрок и последица. Њега истражујемо да бисмо стекли одређена сазнања која се тичу одвијања политичког процеса, односа политичких снага на политичкој сцени, да бисмо сазнали нешто о плурализму политичких опција и њиховим протагонистима. Истовремено, међутим, ти политички ставови чине политички миље, политичку сцену и битно утичу на кретања на њој. Компоненте политичког става — емотивна, конативна и когнитивна, могу бити свака за себе и све скупа сложен предмет истраживања.

Ограничења примене методе испитивања у проучавању политичких ставова политичких партија које су деловале пре шест и више деценија

Приликом спровођења сваког истраживања неопходно је водити рачуна о избору најадекватније методе прикупљања података. Код вршења тог избора нарочито је важно имати на уму предмет самог истраживања, научни и друштвени циљ истраживања, већ извршен избор општенаучне методе која ће се применити у истраживању, као и могућности продорности у сазнању одређене методе прикупљања података.

У *Уводним напоменама* овог рада ми смо, на основу личног искуства у научном проучавању политичких партија, већ истакли да је у истраживању партија најпримереније користити више метода прикупљања података, а никако се не ограничавати на примену само једне. Разлог је прост: политичке партије су друштвене појаве — организације високог степена сложености и опредељивањем за само један метод прикупљања података у великој мери бисмо таквим избором ограничили и ширину и степен стицања нових или проширења постојећих сазнања. Закључак о партији као целини може бити само синтетички, и то заснован на детаљном проучавању бар њених конститутивних елемената, међу којима разликујемо: а) програм партије, б) организацију партије, в) партијске кадрове и г) лидера партије.¹⁸ Прили-

¹⁸ Урош Шуваковић: *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, одељак *Конститутивни елементи политичке партије*, Трећи миленијум, Београд, 2004, стр. 178–200.

ком истраживања политичких партија неопходно је прво детаљно рашчланити шта је **предмет научног проучавања**, имајући при том на уму наведене конститутивне елементе партије: да ли се проучавају програмски ставови, да ли политички ставови партије у неком одређеном периоду, да ли њена организација, начин доношења одлука, однос чланство — руководство, да ли улога лидера те партије, кадровска политика, успешност партије итд. У зависности од конкретног предмета научног проучавања одредимо се и за метод прикупљања података. За изучавање једних биће прикладна анализа садржаја документа (рецимо, код проучавања основних програмских политичких ставова), код неких ће бити могуће чак применити методе мерења (проучавање партијске организације: број чланова, број организација, број и проценат општина у којима постоје општинске партијске организације у односу на целу земљу итд.), док ће, када је реч о проучавању лидера и партијске елите, применљиви бити метод испитивања и биографски метод.¹⁹ Када је реч о проучавању политичких партија у сврху њиховог научног изучавања, мишљења смо да метод посматрања не може да пружи добре и поуздане резултате, али да, с друге стране, метод посматрања са учествовањем, уз обавезно задржавање високог степена научне објективности истраживача, може да пружи знатно квалитетније и продубљење податке о једној партији, њеном програму, организацији, кадровима и лидеру у односу на друге методе, при чему за примену овог метода истраживања, осим методолошке суспектности у погледу научне објективности, постоје и многе друге препреке, о којима ће бити речи другом приликом.

Друго питање значајно за избор метода прикупљања података јесте шта је **научни и друштвени циљ** истраживања. Уколико је научни циљ истраживања научно објашњење, онда није могуће применити метод испитивања. Испитивање је засновано на индукцији, па се објашњење строго логички, из појединачних судова, не може извести. Индуктивни закључак није ни емпиријски могуће са свом сигурношћу извести, јер, ма колики био број појединачних емпиријских судова, индуктивни закључак се као општи суд не може дати. Наиме, такав закључак био би могућ једино под претпоставком да се међу премисама индукције налази и неки нучни општи став, сходно принципу униформности природних дешавања. Међутим, чињењем те претпоставке правимо логичку грешку *non sequitur* (не следи), јер претпостављамо нешто што тек индукцијом треба да изведемо.²⁰ Када пројектујемо истраживање, а испитивање је једина метода, као научни циљ не можемо одредити научно објашњење јер до њега применом испитивања није могуће доћи. С друге стра-

¹⁹ Примена биографског метода није нарочито раширена у политиколошким истраживањима, поготово не у нашој земљи. Из тог разлога упућујемо на две интересантне расправе у вези са одликама и могућностима примене овог метода: Марија Богдановић: *Биографски метод*, у: *Методолошке студије*, Институт за политичке студије, Београд, 1993. и Славомир Милосављевић, Иван Радосављевић: *Биографска метода*, у: *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000.

²⁰ О овоме видети код Богдана Шешкића: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1982, стр. 95–97.

не, могуће је да се, између осталог, и коришћењем тзв. пројективних питања²¹ као научни циљ оствари научна прогноза.

Избор општенаучне методе која ће бити примењена утиче на избор адекватне методе прикупљања података. У истраживању политичких појава, дакле и политичких партија, могуће је користити све општенаучне методе: статистичку, методу моделовања, аксиоматску, аналитичко-дедуктивну, компаративну, хипотетичко-дедуктивну. Оне се, међутим, примењују на различите садржаје, па је због тога нека од њих употребљивија за истраживање једних, а друга неких других садржаја. На пример, приликом истраживања политичких ставова статистичка метода би се могла употребити за квантитативну анализу документа или исказа у интервјуима. Осим општенаучних, могуће је користити и неке посебне методе друштвених наука као што су метод разумевања и метод идеалних типова.

Могућност продорности у сазнању одређене истраживачке методе прикупљања података је различита и у односу на то да ли су предмет проучавања актуелни односи, процеси, ставови или је реч о онима из прошлости, односно мора се разграничити да ли су предмет проучавања а) савремене политичке партије или б) политичке партије које су деловале у прошлости; уколико је реч о овим другим различита је ситуација ако се ради о б1) ближој или б2) даљој прошлости. Неке методе је, наиме, готово немогуће применити уколико је предмет проучавања политичка странка која је деловала, рецимо, пре једног века. Како, на пример, направити научни интервју у оквиру једног истраживања које за свој предмет има такву политичку партију? Ко би био испитаник? А примена метода испитивања без постојања испитаника није могућа. Када је реч о конкретном научном пројекту који се данас, 2006. године, бави проучавањем парламентарних политичких партија из периода Краљевине СХС/Југославије 1918–1941. године, примена испитивања није потпуно искључена, али је знатно ограничена. Руководиоци тих партија нису одавно међу живима; постоји понеки некадашњи члан подмладака тих партија који је сада у позној старости, али је тешко веровати да он може сасвим прецизно и тачно да реконструише главне одреднице политике те партије, а поготово не да из прве руке сведочи о креирању политике партије и факторима који су на то утицали. Могуће је, свакако, спровести научни интервју са неким научним радником који се раније бавио истраживањем такве партије, али је ту већ реч о извору података трећег реда. Оваква ограничења пак не постоје уколико је реч о проучавању партија које су деловале у ближој прошлости или, још мање, када се проучавају савремене политичке партије.

Када је реч о опредељивању за технику научног испитивања коју треба применити приликом проучавања политичких ставова политичких партија, опет морамо имати у виду предмет испитивања. Ако је реч о актуелним политичким партијама или о оним које су деловале у ближој прошлости, јасно је да је могуће применити

²¹ Пројективна питања траже од испитаника да да прогнозу о будућем или да себе постави у неку хипотетичку ситуацију и изрази свој став (Да сте Ви председник да ли бисте сутра расписали парламентарне изборе?). О овоме видети код Славомира Милосављевића и Ивана Радосављевића: *Рейтинговијум из методологије друштвених истраживања*, Београд, 1988, стр. 143–144.

све три технике испитивања. Међутим, уколико је реч о испитивању политичких ставова политичких партија које су деловале у прошлости, и то у временском интервалу између осамдесет осам и шездесет пет година пре вршења испитивања, а такав је случај са нашим пројектом, онда се нужно намећу значајна ограничења у избору техника испитивања. Према нашем мишљењу, још увек постоји могућност, иако веома ограничена, спровођења научног интервјуа са члановима политичких партија које су у нашој земљи деловале између два светска рата. Она се, додуше, због деловања биолошких закона свакодневно смањује, али је сигурно да постоје живи људи који су били чланови тих партија или бар њихових подмладака са којима је могуће обавити научне интервјуе. Колико је овом истраживачу и тиму окупљеном око пројекта познато, живих чланова руководства парламентарних партија које су деловале у Краљевини СХС/Југославији више нема. Дакле, примена научног интервјуа је у овом истраживању још увек могућа, али је питање каквог ће домета бити добијени резултати. Треба имати на уму да нису сви чланови партије једнако образовања, да нису сви једнако инкорпорирани у партијске структуре, да просто немају сви једнака сазнања о политичким ставовима своје партије, а нарочито не о разлозима, условима и факторима који су утицали на стварање тих ставова. Данас, када је прошло много деценија од престанка постојања тих партија, када није могуће извршити научне интервјуе са члановима руководства тих партија, могућности примене методе испитивања су крајње ограничене.

Ако пак говоримо о примени технике анкете, теоријски гледано, кад год је могуће извршити научни интервју, могуће је извршити и научну анкету. Ипак, поставља се питање зашто би се вршила анкета у ситуацији коју имамо у раду на овом пројекту? Научни интервју је техника знатно веће продорности у добијању података него што је то случај са научном анкетом. Кад год је ограничен и мали број испитаника, научно је увек оправданије одредити се за примену интервјуа, а не за примену анкете. Предности анкете у односу на интервју долазе до изражаја само онда када се анкетира велики број испитаника, када није могуће због њиховог броја једном испитанику посветити много времена. Конкретно у овом научном истраживању не сусрећемо се с тим проблемом.

Када је реч о трећој техници метода испитивања — тесту, његова примена је начелно могућа у испитивањима политичких ставова политичких партија. Његове предности би посебно дошле до изражаја када би се истраживало теоријско образовање чланова неке странке, познавање њеног програма, владајућег политичког поретка и сл. С обзиром на то да то није предмет нашег научног истраживања, овако постављен тест није потребна техника испитивања.

Закључна разматрања

Метод испитивања у проучавању политичких ставова је поуздан и адекватан метод прикупљања података у оквиру истраживања савремених политичких партија или оних политичких партија које су деловале у ближој прошлости.

Бројни су, међутим, фактори који делују ограничавајуће на примену овог метода у проучавању политичких ставова политичких партија које су престале постојати пре скоро седам деценија. Међу тим факторима свакако се истиче мали број испитаника који би били извор података првог реда и које би било могуће испитати, односно непостојање живих чланова руководства тих партија који би се подвргли научном испитивању. Када је реч о техникама испитивања, онда је свакако научни интервју техника чија би примена била научно оправдана.

За прикупљање података о политичким ставовима парламентарних политичких партија у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941. године научно је оправданије првенство дати примени метода анализе садржаја документа. У том смислу потребно је подврћи анализи садржаја како партијске документе (програме, статуте, прогласе, изборне програме, одлуке, закључке, ставове и сл.), тако и изводе из штампе, из којих се може закључивати о политичким ставовима тадашњих политичких партија, али и говоре тадашњих страначких првака са страначких скупова, изборних кампања, скупштинских заседања итд. Не треба одбацити ни могућности које пружа примена биографског метода, посебно у прикупљању података о политичким ставовима страначких лидера тог доба.

Избор из литературе

- Богдановић, Марија: *Методолошке студије*, Институт за политичке студије, Београд, 1993.
- Лукић, Радомир: *Основи социологије*, Сабрана дела, књига 6, Завод за уџбенике и наставна средства, БИГЗ, Београд, 1995.
- Марковић, Михаило: *Дијалектичка теорија значења*, Изабрана дела, књига 2, БИГЗ, Генес-С штампа, Просвета, СКЗ, Београд, 1994.
- Милић, Војин: *Социолошки метод*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1996.
- Милосављевић, Славомир: *Политичка акција — методолошки проблеми емпијског испитивања политичке активности — акције у самоуправном друштву*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Београд, 1977.
- Милосављевић, Славомир: *Испитивање политичких појава*, Институт за политичке студије Факултета политичких наука, Центар за омладину и пионире, Београд, 1980.
- Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван: *Регисторијум из методологије друштвеног испитивања*, Институт за политичке студије, Београд, 1988.
- Милосављевић, Славомир и Радосављевић, Иван: *Основи методологије политичких наука*, Службени гласник, Београд, 2000.
- Печујлић, Мирослав и Милић, Владимир: *Методологија друштвених наука*, НИУ Службени лист СФРЈ, Београд, 1991.
- Шешић, Богдан: *Основи методологије друштвених наука*, Научна књига, Београд, 1982.
- Шуваковић, Урош: *Испитивање политичких ставова*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2000.
- Шуваковић, Урош: *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.

UROŠ ŠUVAKOVIĆ

A RESEARCH METHOD AND POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION
IN THE STUDY OF POLITICAL ATTITUDES OF POLITICAL
PARTIES WHICH WERE ACTIVE SIX DECADES AGO AND EARLIER

S u m m a r y

Social sciences must aspire to reach a much higher level of exactness, of course, to such extent as possible, considering the subject matter of research. In the case of research of the subject matter of political parties, we are of the opinion that it is possible, by applying relatively exact indexes, to show their successfulness and to quantify it using two measurement instruments: the ten-grade graphic Scale of successfulness of political parties and the Index of successfulness of political parties.

Political parties are political organizations of ideologically-politically like-minded people who unite relatively permanently and promote certain programmes with the basic goal of coming to power (i.e. staying in power or taking part in it) through which they realize and affirm interests, values and goals of those social groups which they tend to represent, and as a rule, strive to present such interests, values and goals as general i.e. global. Having so defined a political party it is clear that the basic goal of a political party is coming to power i.e. staying in power or at least taking part in it. Measuring the successfulness of political parties can therefore be done only in regard to how successful a party is in achieving this basic goal of each and every party.

Taking into consideration that power is executed through Parliament and that the Government is a result of the balance of powers within it, only political parties with parliamentary status can be considered as successful parties. To which degree will each one of them be successful depends on the position which they can obtain within the concrete constellation of political relations. Among the successful, the least successful is the political party which has a parliamentary status but is in opposition, and is not the leading opposition party and has no influence on the Government whatsoever (Position 6 on the Scale); the most successful is the political party which has the power to form the Govern-

ment on its own (Position 10). Non-parliamentary parties, from the stand point of the elementary goal of each political party — coming into power, staying in power or taking part in it — are unsuccessful political parties. Among them the least successful is the political party that has just fulfilled the requirements for registration, whose leadership meets twice a year and it has at least formed 5 local leaderships (Position 1 on the Scale), whilst the least unsuccessful among them is the political party that has won over 3% of votes on parliamentary elections, but is below the census for entering into Parliament or the political party which has managed to nominate at least 10 % of the total number of candidates for committee members of assemblies of local communities in the rank of a municipality (Position 5).

When calculating the index of successfulness, each party for each year receives the number of points which corresponds to the position it held on the Scale of successfulness for that year (eg. Political party X in the year 1993 is on Position 5 and it receives 5 points). As the Index of successfulness is calculated for the period of 10 years, the total sum of points received for the 10 years is divided by 10 and thus we get the Index of successfulness of political parties.

Key words. Social sciences, measurements, methodological instruments, political parties, Scale of successfulness, Index of successfulness.